

Рецензії

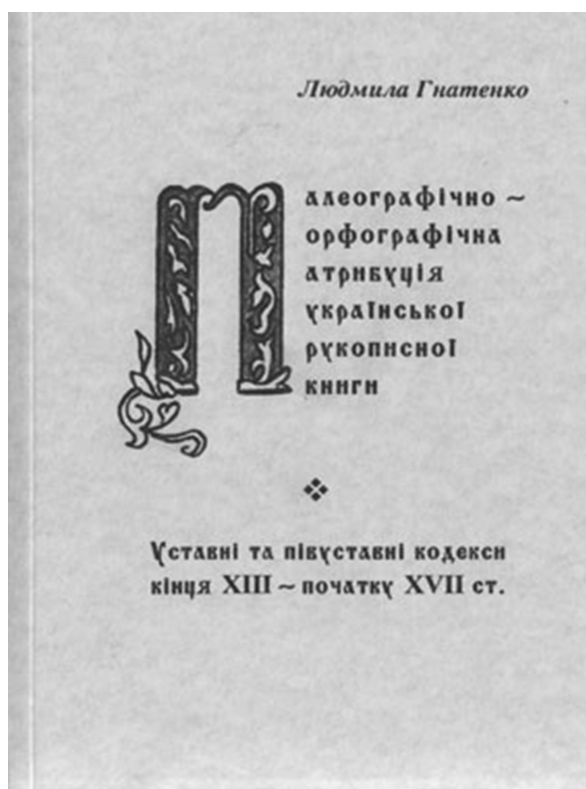
НОВЕ ВИДАННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ КОДИКОЛОГІЇ

Рец.: Людмила Гнатенко, *Палеографічно-орфографічна атрибуція української кириличної рукописної книги: уставні та півуставні кодекси кінця XIII – початку XVII ст.: монографія*; відп. ред. Л. А. ДУБРОВІНА (К., НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису 2016) 476 с.; іл.

В сучасній українській медієвістиці відбувається процес переосмислення джерельної бази наукових студій, обумовлений джерельною кризою, пов'язаною з відсутністю знахідок нових великих за обсягом писемних джерел та мінімальними шансами їх відшукати. Безперечно, літописи, хроніки, акти, грамоти тощо посідають вагоме місце в джерельній базі дослідження, проте водночас не менш вагомим значення набувають інші джерела, що перебувають у сфері вивчення спеціальних історичних дисциплін, які вже давно переросли свій допоміжний характер та перетворились на окремі галузі історичної науки. Цей поступ розтягнувся в часі, позаяк раніше цим дисциплінам відводилась роль допоміжних, а об'єкти дослідження часто розглядались лише як цікава ілюстрація в контексті загальних історичних процесів, реконструйованих дослідником на підставі вивчення писемних джерел. І лише зростання кількості нових матеріалів, що об'єктивно зумовило необхідність ретельніше проаналізувати їх інформаційний потенціал, здатний, при комплексному підході, вирішувати різноманітні історичні завдання, на які лише за допомогою писемних джерел не можна було знайти відповіді, спричинило до їх активного розвитку. Звісно, це не єдина причина, адже і раніше було відомо доволі багато таких “допоміжних” джерел, їх досліджували, публікували. Проте розвиток спеціальних історичних дисциплін штучно гальмувався не стільки певною дослідницькою інертністю та зверхністю до таких джерел багатьох маститих істориків, скільки ідеологічними факторами. Адже, як можемо бачити за останні десятиліття, результати вивчення цих джерел суперечили радянським установкам плинину історії українського Середньовіччя, особливо у контексті тотального панування теорії про існування в ті часи “єдиної давньоруської

народності” та “єдиної давньоруської писемності” на величезній території “єдиної Давньоруської держави”, міфу, що й зараз має активну підтримку в сусідній державі та активно використовується в політичній сфері як основа для пропаганди ідей “русского мира” та впливу на політичні події в Україні через своїх прихильників, які відкрито чи завуальовано пропагують ці ідеї. У цьому контексті показовим є приклад з дослідженням української рукописної книги, адже, за радянських часів, значний комплекс середньовічних українських рукописних кириличних уставних та півуставних кодексів залишався слабо вивченим, а рукописи зараховувалися до загальної східнослов’янської спадщини і під таким визначенням досі згадуються в каталогах та описах архівних чи музейних сховищ інших держав.

Власне, тому одним із важливих завдань сучасної української кодикології є вироблення такого дослідницького інструментарію з атрибуції української рукописної книги, який би дозволив визначити орієнтовні місце та дату виготовлення кодексу, можливе авторство або приналежність рукопису до певної писемної школи. Такі відомості зазвичай у середньовічній рукописній книзі відсутні, тож об’єктом для застосування подібного інструментарію є самі сторінки рукопису, насамперед, палеографічні та орфографічні характеристики, звісно, з урахуванням інших можливих напрямків атрибуції, що лежить у сфері дослідження текстології, філігранології (якщо рукопис виконаний на папері) тощо. На презентацію науковому загалу авторських напрацювань щодо розробленого на підставі багаторічних досліджень української книги інструментарію і спрямована праця Людмили Гнатенко “Палеографічно-орфографічна атрибуція української кириличної рукописної книги”.

Дослідження спирається на широке коло проаналізованих палеографічних та орфографічних характеристик рукописних кириличних кодексів кінця XIII – початку XVII ст., написаних на пергамені чи папері, що дозволило авторці розробити дієвий механізм атрибуції. Так, на підставі аналізу орфограм системи голосних, приголосних, передачі йота, вживання ерів та паєрика, були окреслені відповідні орфограми, що спільні як для рукописів кінця XIII – початку XVII ст., так і притаманні лише певному короткотерміновому історичному періоду. На сторінках відповідного розділу ці орфограми ретельно розглянуті в історичному контексті, що вже дозволяє проводити певну хронологічну атрибуцію.

Проаналізовані питання орфограм та їх атрибуційні можливості розвиваються у наступному розділі, присвяченому виділенню, за визначенням авторки, “буквених дублетних опозицій”, тобто, особливостей розподілу літер на рівні їх графічного узгодження за місцем і позицією в слові, рядку та складі, або ж відсутність літери в конкретній орфограмі. У процесі дослідження рукописних кодексів було виділено одинадцять таких дублетних опозицій у хронологічній перспективі, на підставі чого розроблено універсальну формулу проведення палеографічно-орфографічної атрибуції, яка є складовою комплексного палеографічного та кодикологічного дослідження української рукописної книги. Ці формули викладені у тридцяти двох додатках, які полегшують дослідницьку роботу в процесі застосування пропонованої Л. Гнатенко методики комплексної палеографічно-орфографічної атрибуції уставних та півуставних кодексів кінця XIII – початку XVII ст.

Позитивним моментом рецензованої монографії варто назвати ту обставину, що викладені авторкою особливості проведення палеографічно-орфографічної атрибуції рукопису на обмежуються теоретичною частиною, а проілюстровані прикладами практичного застосування такої методики на трьох різночасових рукописах – Лаврському Євангелії апракос (третья чверть XIV ст.; ймовірно 1370 р.), Четьїх Мінеях (1489 р.) та Пересопницькому Євангелії (1556–1561 рр.). І розгорнуті палеографічно-орфографічні огляди цих пам’яток доводять дієвість пропонованого авторкою інструментарію атрибуції української рукописної книги, вказуючи іншим дослідникам шлях подібних наукових студій.

Звісно, у будь-якій новаторській науковій праці можна відшукати певні недоліки, тож і праця Л. Гнатенко не позбавлена цього. Зокрема, на мою думку, нижня хронологічна межа дослідження, окреслена кінцем XIII ст. на підставі твердження, що до цього часу книжна писемність періоду Київської Русі поступово, з руйнацією держави після розорення у 1240-х рр., втрачає свою цілісність і починають складатися правописні системи книжної церковнослов’янської писемності нових східнослов’янських редакцій (української, білоруської та російської). Певною мірою таке твердження

відображає усталену радянською ідеологією концепцію “єдиної давньоруської народності та мови” в модифікації “єдиної давньоруської писемної школи” для величезної території Руси-України, яка почала розпадатись внаслідок розгрому руських військ після походів Батия і в подальшому спричинила до утворення “трьох братніх народів”. Проте ефемерної єдності “давньоруської писемної школи” ніколи не існувало, церковнослов’янська писемність у різних регіонах Руси-України всотувала та відображала місцеві регіональні особливості на фонетичному, орфографічному, морфологічному та інших рівнях, що особливо яскраво втілились у текстах, виконаних не на основному матеріалі для письма, – берестяних грамотах, графіті та дипінті. Звісно, можемо повністю погодитись із дослідницею, що у рукописних пам’ятках XI–XIII ст., яких збереглося в рази менше, ніж від XIV–XVII ст., суттєво відобразився перший південнослов’янський вплив, проте проникнення елементів “побутової” писемності до церковнослов’янської розпочалось вже в XI ст. І подальше формування української (чи білоруської або російської) редакції церковнослов’янської мови, що добре простежується з кінця XIII ст., варто пов’язувати не стільки з політичними подіями 1240-х рр., скільки з еволюційними змінами та розвитком місцевих центрів книгописання, що й зумовило проникнення місцевих палеографічних та орфографічних особливостей до церковнослов’янських рукописних пам’яток. Принаймні, до таких висновків змушують дійти результати дослідження середньовічних епіграфічних пам’яток Руси-України. До речі, важливою частиною книги могла б стати перевірка пропонованого інструментарію палеографічно-орфографічної атрибуції рукописних книг для проведення такої ж атрибуції епіграфічних пам’яток, оскільки обидві системи писемності – книжна та побутова, розвивались паралельно, взаємно впливаючи одна на одну.

Викладене вище покликано не применшити роль праці Л. Гнатенко для розвитку методики сучасної української кодикології, а радше має на меті окреслити подальші напрямки поглиблення досліджень, і не лише у кодикологічних, але й у епіграфічних студіях, що, в кінцевому результаті, сприятиме відтворенню історії розвитку української середньовічної писемності та сприятиме уточненню низки пов’язаних з цим напрямком досліджень питань. Відтак, зазначу, що монографія є завершеною науковою працею високого фахового рівня, в якій отримані нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що вирішують важливу наукову проблему палеографічно-орфографічної атрибуції української середньовічної рукописної книги кінця XIII – початку XVII ст.

Вячеслав Корнієнко